

Król, Eugeniusz Cezary

"Geschichte der europäischen
Karikatur", Georg Piltz, Berlin 1976 :
[recenzja]

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 18/2, 126-130

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wydaje się, że mierny typ satyry, karykatury dominował w polskim czasopiśmiennictwie przez dłuższy czas, także po 1945 r. Zmieniały się co prawda funkcje i rola społeczno-polityczna tego typu sztuki, lecz wprowadzane powszechnie nowe stereotypy, jak np. wążek z psem łańcuchowym, często okrakiem siedzącym na bombie atomowej, kształtowane były pod gusty mało wybredne. W moim mniemaniu ten typ humoru został zakwestionowany stosunkowo niedawno (choćby incydentalnie karykatura o znacznym wyposażeniu intelektualnym występowała wcześniej) i szkoda, że w pracy nie poświęcono temu przełomowi jakościowemu w rozdziale X, pt. „Jutro...”, większej uwagi.

Z powyższym spostrzeżeniem wiążą się dwa następne. Jedno, o charakterze warsztatowym, zmierza do postawienia pytania badawczego o kompozycję karykatury z tekstami jej towarzyszącymi. Nie chodzi tutaj o podpisy figurujące pod rysunkami, lecz przede wszystkim o odpowiedź na pytanie, w jakim zakresie redakcje koherentnie łączyły karykaturę z innymi działami pisma (notabene przez wiele lat ilustracja żyła w prasie polskiej samoistnie).

Spostrzeżenie drugie ma charakter postulatywny. Naukowe wyniki pracy H. Górskiej i E. Lipińskiego, bezsprzecznie bardzo cenne, z czasem powinny być wzbogacone refleksjami na temat karykatury europejskiej w XIX i XX w. Porównawcze badania pozwoliłyby zapewne dojrzeć omawiane zjawiska występujące w Polsce we właściwych im rozmiarach.

Wiesław Władyka

Georg Piltz, *Geschichte der europäischen Karikatur*, Berlin 1976, ss. 328, ilustr.

Szcześliwy traf sprawił, że niemal równocześnie z książką H. Górskiej i E. Lipińskiego na rynku księgarskim pojawiła się publikacja ujmująca dzieje karykatury w szerszym, europejskim wymiarze. Zasługuje ona na uwagę tym większą, że jak dotąd poważne próby opracowania historii karykatury europejskiej podejmowane są rzadko¹.

Celem autora, jak stwierdza to we wstępie, było dotarcie do źródeł i zbadanie, zgodnie z marksistowską metodologią, klasowego charakteru

¹ Z ważniejszych publikacji o charakterze syntetycznym wymienić należy: J. Fleury-Husson (ps. Champfleury), *Histoire générale de la caricature*, t. 1—5, Paris 1865—1880; T. Wright, *History of Caricature and Grotesque in Literature and Art*, London 1865; E. Fuchs, *Die Karikatur der europäischen Völker vom Altertum bis zur Neuzeit*, Berlin 1901. Ostatnio ukazała się praca W. Hofmanna *Die Karikatur von Leonardo bis Picasso*, Wien 1956. Opublikowano też kilka narodowych historii karykatury, m.in. włoskiej i holenderskiej, a także przyczynki przedstawiające karykaturę w wybranym okresie historycznym, np. w Anglii w epoce wiktoriańskiej, w czasach Komuny Paryskiej itp.

twórczości karykaturzystów proletariacko-rewolucyjnych, a także ich ideowych prekursorów, poczynając od czasów średniowiecza europejskiego. Mówiąc inaczej, chodziło o wydobycie nurtu karykatury walczącej, zaangażowanej w rozwiązywanie zasadniczych dla danej epoki problemów społecznych i politycznych, karykatury wiążącej się z siłami lewicy społecznej, w czasach najnowszych — z organizacjami ruchu robotniczego, a zwłaszcza z jego rewolucyjnym odłamek.

Taki punkt widzenia implikował określone ograniczenia merytoryczne, widoczne tym wyraźniej, im bliżej współczesności. Punktem wyjścia wykładu dziejów karykatury europejskiej jest satyra wizualna średniowiecza (w formie ryciny, obrazu lub rzeźby), której geneza, zdaniem autora, wiąże się ściśle z procesem emancypacji ruchu mieszczańskiego. Ówczesni satyrycy, najczęściej w podstawowej swej profesji malarze i rzeźbiarze, eksploatowali ograniczony zakres motywów, służących zazwyczaj za oręż w walce z mniejszościami religijnymi lub grupami narodowymi wypieranymi poza nawias społecznego porządku.

Obok prymitywnych form alegorii już wtedy próbowano stosować jako środek wyrazu animalizację. Częsty był np. wizerunek kobiety wraz z atrybutami sugerującymi jej drapieżność, przebiegłość, powinowactwo z szatanem.

Wiele uwagi poświęca autor satyrze wizualnej epoki niemieckiej reformacji, omawiając satyryczne elementy twórczości A. Dürera i jego naśladowców. Ostrze satyry rysunkowej zwracano również przeciwko przywódcom reformacji: popularność zyskała np. karykatura M. Lutra, którego głowę przedstawiono jako diabelski instrument muzyczny (*Des Teufels Dudelsack* — 1521). Wiele przykładów satyry społecznej prezentowanej przez autora pochodzi z okresu wojny chłopskiej 1525 r.

Ważnych cech rozwojowych karykatury europejskiej dopatruje się autor w epoce renesansu, akcentując zwłaszcza rolę twórców włoskich. Jego zdaniem osiągnęli oni w karykaturze najwyższy poziom, a ich prymat pozostał bardzo długo nie podważony. Wszyscy wielcy karykaturzyści europejscy XVII i XVIII w. mają do zawdzięczenia artystom włoskim najważniejsze impulsy twórcze, m.in. skrótowość rysunku świadome stosowanie deformacji, zachwiania proporcji itp. Symbolem owej dominacji włoskiej było wprowadzenie do obiegu terminu karykatura, który poza Italią w XVII w. był jeszcze całkowicie nieznan, zaś Anglicy np. przyjęli ten termin dopiero na początku XVIII w. Przemierzając burzliwy i pełen wstrząsów społecznych okres dziejów nowożytnych Europy autor zatrzymuje się dłużej nad karykaturą społeczną w czasach rewolucji francuskiej. We Francji rewolucyjnej karykatura przeżywa erupcję aktywności, choć linia jej rozwoju pełna była meandrów. Najbogatszy w sensie ilościowym był okres dyktatury i obrony przed interwencją, ale wówczas ilość i wyrazistość polityczna rycin nie szła w parze z wysokim poziomem artystycznym. Epizod thermidoriański

przynosi odwrócenie akcentów: karykatury zyskują głębszy wyraz artystyczny, ich tematyka jednak staje się konformistyczna, rzadko kiedy dotyka ważnych problemów społecznych.

Nowożytnie dzieje Anglii stworzyły, zdaniem autora, podatny grunt do uprawiania karykatury społecznej funkcjonującej jako środek walki publicystyki mieszczańskiej. Reprezentatywna dla okresu świetności angielskiej karykatury była twórczość znakomitego malarza i rysownika Williama Hogartha, którego serie rycin satyrycznych należą do klasyki światowej karykatury. Był to artysta wszechstronny, wykorzystujący wszelkie środki wyrazu: od alegorii i animalizacji po fotograficzny niemal naturalizm i świadomą nadnaturalizację.

Godne uwagi są też dzieje karykatury we Francji dziewiętnastowiecznej, jej rola w wydarzeniach rewolucji lipcowej 1830 r. i lutowej 1848 r., wreszcie w dziejach Komuny Paryskiej. W szerokiej panoramie artystów i ich dzieł autor eksponuje zwłaszcza osobowość Ch. Philipona, który uchodzić może za jednego z twórców nowoczesnej prasy satyrycznej. Karykaturzysta, a przede wszystkim zdolny wydawca i mecenas talentów, zasłużył się odkryciem i wspieraniem nadzwyczajnych zdolności Honoriusza Daumiera, którego dzieła w galerii karykatury europejskiej zajmują poczesne miejsce.

Warunki rozwoju karykatury uległy istotnym przemianom na przełomie XIX i XX w. Zasadniczą tego przyczyną był rozkwit prasy, nieodzownego elementu nowoczesnego życia politycznego. Zamknięte dotąd w ramach poszczególnych krajów kręgi karykaturzystów zbliżyły się do siebie, szybciej odbywać się zaczęła wymiana doświadczeń; nie bez wpływu na poziom karykatury pozostały też osiągnięcia techniki drukarskiej, możliwości komunikacyjne itp. Prym wiedli artyści francuscy, Paryż awansował do roli metropolii w dziedzinie techniki i estetyki karykatury. Zakres tematyki był podówczas bardzo szeroki: problematyka społeczna, antagonizmy między kapitałem a pracą, geografia ubóstwa, ciemne strony kapitalistycznego rozwoju — wszystko to znajdowało szerokie odbicie w pracach licznych karykaturzystów; z biegiem czasu narastać zaczęło również ich zaangażowanie w sprawę nadchodzącej wojny.

Obszerny fragment swej pracy poświęca autor karykaturze radzieckiej w latach 1917—1933, prezentując czołowych twórców i ich dzieła. Szczególną jego uwagę zwraca nowatorstwo i specyfika tej karykatury, jej ścisły związek z życiem społecznym, jednoznacznie, zwłaszcza w pierwszych latach istnienia państwa radzieckiego, agitacyjno-propagandowy charakter. Lapidarny styl karykatury radzieckiej, jej uniformizacja i prostota rysunku zdaniem autora nie miały nic wspólnego z wulgaryzacją artystyczną, lecz odzwierciedlały świadomość użyteczności i odbioru w szerokich masach.

Ważnym fragmentem europejskiej historii karykatury jest niemiecka karykatura lat 1917—1933, ze szczególnym uwzględnieniem kierunku

i J. Lenicy (s. 311) oraz suche wzmianki o kilku polskich twórcach. Oczywiście, jest sprawą dyskusyjną, czy nakreślony skromny polski udział w dziejach europejskiej karykatury jest wyłącznie konsekwencją nazbyt subiektywnego wyboru autora omawianej pracy.

Mimo powyższych zastrzeżeń książka G. Piltza stanowić może dla wszystkich tych, którzy interesują się szeroko rozumianą historią prasy, pozycję wartościową, wnoszącą wiele materiału poznawczego. Jej zaletą jest nienaganne przygotowanie edytorskie, dobry poziom reprodukcji, a także stosunkowo bogata baza źródłowa. Autor obok opracowań wykorzystał reprodukcje wyszukane w rocznikach czasopism satyrycznych oraz zbiory zgromadzone w bibliotekach i muzeach niemieckich.

Eugeniusz Cezary Król

Zwierciadło prasy. Czasopisma polskie XIX wieku o literaturze rosyjskiej, pod redakcją Bohdana Galstera, Janiny Kamionki-Straszakowej, Krystyny Sierockiej, przy współudziale Anieli Piorunowej, Wrocław 1978, ss. 399 + 1 nlb.

Książka *Zwierciadło prasy* stanowi swego rodzaju kontynuację wydanego w 1975 r. studium *Pisarze i krytycy. Z recepcji literatury rosyjskiej w Polsce*. Oba opracowania wyjaśniają polsko-rosyjskie związki literackie z dwóch różnych perspektyw. Książka *Pisarze i krytycy* referuje wypowiedzi polskich uczonych i publicystów na temat dorobku 16 wybitnych twórców rosyjskich — od Mikołaja Karamzina do Maksyma Gorkiego. Metoda zastosowana w *Zwierciadle prasy* wyjaśnia rolę, jaką odegrały wybrane czasopisma naukowe i społeczno-kulturalne w zaznajomieniu czytelników polskich z piśmiennictwem rosyjskim XIX i XX w. Autorzy opracowania uwzględnili dość szeroki wybór periodyków. Spośród pism wychodzących od początku stulecia do lat siedemdziesiątych XIX w. przedmiotem badań były „Rozmaitości” — dodatek literacki do „Gazety Lwowskiej”, 1817—1848, 1854—1859 (oprac. Barbara Więzik), „Tygodnik Petersburski” i „Gazeta Urzędowa Królestwa Polskiego”, 1830—1850 (Mieczysław Ingot), „Bałamut Petersburski”, 1830—1836 (Mieczysław Ingot), „Athenaeum” J. I. Kraszewskiego, 1841—1851 (Wanda Roszkowska-Sykałowa), „Biblioteka Warszawska”, 1841—1914 (Cecylia Gajkowska), „Rubon” i „Tekka Wileńska”, 1842—1849, 1857—1858 (Danuta Matlak-Piowowska), dwujęzyczna, polsko-rosyjska „Jutrzenka”, 1842—1843 (Bogusław Mucha), „Przegląd Poznański”, 1845—1865 (Jerzy Litwinow), „Rocznik Literacki” i „Gwiazda” petersbursko-kijowska, 1843—1846, 1849; 1846—1851 (Danuta Matlak-Piowowska), „Pamiętnik Naukowo-Literacki”, 1849—1850 (Bogusław Mucha), „Dziennik Literacki”, 1852—1870 (Dobrosława Świerczyńska).

Czasopisma polskie wychodzące od lat siedemdziesiątych XIX w. do